

لادان و لاسارى مىندالان و ھەرزەكاران

اسمايىل حسين

ئەم گىرغە چەمكىيى ياسايىيە زۆرتر لە ھەوى سايكۆلۇژى بى، چونكە رەفتارەكان پىچەوانەن دزى ياسان، ھەرچەندە لە ياساى عىراقى ناگەنە پلەى تاوان. دەرگەوتنى ئەم رەفتارانە لە كۆتايى تەمەنى مىندالى و سەرھەتاي تەمەنى ھەرزەكاي دەستپىدەكات ۋەك دەستدريژىكرىدن، ۋىران كرىدن، دزى، كوشتن ھتد.

تويژىنە ۋەمەكان پىشتراستى ئەۋە دەكەنەۋە ۹۱% ئەۋانەى لاسارن لە ژياندا بەختيارىن، ھەمىشە غەمبارو دلئەنگن، رازىنىن لە باۋكان و ۋەرامگىپان و دەۋرۋبەر دەلئىن: ئەم رەفتارانە ھەۋلىكىن بۇ بەرگرى (مىكانزىمى بەرگرى لەخۆكرىدن) يا تۆلەكرىدەنەۋە لە مال و قوتابخانە و خويىندىنگە و دەۋرۋبەر يا دوۋپاتى توانايى و چوۋستى دەكەنەۋە، ھەندى جار تەكانىكە لە ناۋۋە بۇ سزادانى خود كە ھەست بەگوناهو خراپە دەكات، لەۋانەيە ھۆى سەرىپچىكەى بگەپتەۋە بۇ بوۋنى دەردو بەلاۋ ناخۆشى و شىۋانى شىۋەى پىكھاتەى جەستەيى و لەشولار، ھەست بكات لەناۋ كۆرۋ كۆمەل نەخۋازراۋە، متمانەى لەدەستداۋە، رىزو خۆشەۋىستى نىە ناتوانى لەگەلئان بزى، ئىنجا بۇ داپوشىن و پىكرىدەنەۋەى ئەم بۇشايىيە پەنا بۇ رەفتارى ناكۆمەلەيەتى و لادان دەبات يا ھۆكارەكەى كۆمەلەيەتەى، شوپنى دانىشتن و ھەۋانەۋەى

لادان و سەركىشى مىندالان و ھەرزەكاران بىرەتە: لە ۋە رەفتارە ناكۆمەلەيەتى و ناياسايانە كە بە سەرىپچىكرىدن و دەرچوۋن لە رىرەۋى گشتى دەناسرىنەۋە، كە ھەمىشە بە كرىدە ھەلئەسوكەوتيان سەرنىشە بۇ باۋكان و مامۇستايان دروست دەكەن و ئاستەنگو گىرغتن بۇ كۆمەلەۋمايەى ترسناكى و ھەرەشەن بۇ ژيان، بوۋنى ئەم رەفتارە رەنگىبى ھۆيەكەى ناكۆكەىكى رەمەكى " نزعات غرىزىيە " بىت ئەۋىش غەرىزى بىرسىەتى، شەپرانى و كوشتن، ھەلاتن و دابىران، بى بەشكرىدن يا غەرىزەى سىكىسى ھتد. ھەموو تاكىك پالئەرو پىۋىستى بەردەۋام ھانىدەدا خۆى ناراستەبكات بەرەو رەفتارىك بۇ دابىن و تىركرىدى ئەۋ پىۋىستىانە، بەمەش ھاۋسەنگى دەروۋنى دەگەپتەۋە دۆخى جارن، ئاستى ھەلچوۋن و پەشپىۋى نزم دەبىتەۋە، كەۋا بى پىۋىستىە دەروۋنى و كۆمەلەيەتەىكان پىرۆسەيەكى ئەقلى و سۆزى و دەروۋنىە، نامانجى ھىنانەكايەى بارىكى ناسايى و ئاسودەيىيە بەھىزو زۆرۋوۋنى پالئەر بەۋ مانايەى نىە رەفتارى لادان و سەرىپچىكەىكان فراۋانترىن، بەلئەك بىبەشكرىدن و دابىن نەكرىدى پىداۋىستى دەبنە گىرغت و دىاردەى شازو نەخۋازراۋ دروستدەكەن، گەندەلى پىرۆسەى خويىندىن و سىستەمە كۆمەلەيەتەىكان ھۆكارن،

لەباربەیت و سۆز و خۆشەویستی و پێویستەکانی لەبەرچاوبگیریت و پێویستی دەروونی جەستەى فەراھەم بکەیت، خۆى لەنیو ھاورى و ھەوالانى ببینیتەو، لەم ھالەتەدا رۆژیک لەرۆژان بیری لادان و لاساری ناکاتەو، بەلام لە شوپینیک بزییت خیزانیکی ھەلەشاو و لیکدابراو یا فرەزنى و قەلەبالغى و ناگۆكى و بێسەرۆبەرى ئەندامانى خیزان بەتایبەتى نیوان دایک و باوک، ئەمانە ھەموویان دەبنە فاکتەر بۆ پشتگۆی خستى و بايەخ پێنەدان و کەم چاودێرى..... ھتد. دەبنە ھۆى دەرکەوتنى ئەم گرفتانە لەوانەيە ھۆکارى دەروونى ئەم گرفتە دروست بکات و ھەك شکاندەو ھى منداڵ بەردەوام نەبوونى ناسایش و ئارامى، لاوازی یا نەبوونى ھەستى ئىنتىمابوون یا تیگەیشتنى خراب لە خود شپرزەيى و پەشەيوى و لەبەرچاوانەگرتنى پێداویستى دەروونىەکان و ناتەواوى ئەقلى..... ھتد.

قوتابخانەى شیکردنەو ھى دەروونى غەریزەکان، تاك بە بنەمای دروستبوونى دیاردەکانى سەرپێچى و لادان پێناسەدەکەن، چونکە غەریزەکان ھانى تاك دەدەن بۆ رەفتارى دیاریکراو و بۆ دابینکردن و تێرکردنى پێداویستىەکان، دوو پالئەرى بايۆلۆژى دەجولێن بەرەو ئاراستە و رەفتارکردن کە: ١- سیکسى ٢- شەپانگیزی.

پالئەرى سیکسى، بايەخى زۆرى دەبیت لە رەفتار و بۆچوون لەزۆربەى بوارەکانى ژيان، پالئەرى شەپانى کار بۆ پەیداگرى پێداویستىەکان دەکات، بەمەش ھەنگاوى توندوتیژو ھەرەشە نامیز دەھاویژیت.

گروپی زانیانى کۆمەلناس ھۆکارى لادان و لاساریەکان دەگێرنەو بۆ فاکتەرى ئابوورى، واتا نزمى ئاستى ژيان و گوزەرەن کە ھۆکارى راستەوخۆن بۆ دروستبوونى ئەم دیاردەيە، بە تايبەت لەفەرھەنگى زانیانى سۆسیالیست دەلێن: تاك لە زۆربەى و پێستگەکانى ژيانى ماددى و کۆمەلایەتى و ھەسەتەکانى ئەقلى و دەروونى و رەفتارەکانى بەگشتى وابەستەن بەبارى ئابوورى، بۆ نموونە: رەفتار و ھەلسوکەوتى ئەو منداڵەى داھات و خەرچى نزم و دیاریکراو، جیاوازی لەو منداڵەى داھات و خەرچ و گوزەرەنى کراو، ئەمەش کار لە ھەلسوکەوت و جولانەو ھە چۆنیەتى ھزرکردن لە شتەکان دەکات، بارى ئابوورى کاریگەرى تەنھا بەسەر گەورەکانەو ھە، بەلکو دەبیتە خۆشى و ئاستەنگیش بۆ ئەوانیت.

ولیم ھیلی (W- Healy) لە توێژینەو ھەیکەى بەناوبانگى لەبارەى لادان و لاسارى دەلێت: بۆچوون و ھەلۆیستەکانى منداڵ کاتى بەرەو قۆناغى ھەرزەگارى و بالقبوون دەچیت، کۆمەلێک گۆرانی جەستەيى و ئەقلى و دەروونى و ھۆرمۆنى دەرکەوتن و زۆربوون، وزەى زۆرتى پێویست دەبیت بۆ بەکاربردن، لە لایەکیتر دەرکەوتنى ھەرزەز و ئارەزوو ھەکان و دەکات، بگەرۆ بۆ دۆزینەو ھى دەرھەت و ھەلیک بۆ خۆى، ھەنگاوى یەکەم و بەرایى رێگەدانە بەخۆ ئازادبوونە

لەبەندەستى باوکەن و خیزان، ھەردەست تێمەردان و ھاتنە ناوکارى بەرپێگرو ئاستەنگ دەزانى لەبەردەم ئارەزوو ھەکانى، بەمەش منداڵەکە دوو دل و پاشگەز دەکاتەو ھەست بە بێبەشى و زۆرلیکراو و بێدەنگکردنى دەزانى، دوايى ھەلەدەتات بۆ پەیداکردنى ھەرزە خەفەکراو ھەکانى پەنا بباتە بەر ھەلۆیستى ھەرزەو ھەلاتن یا چالاکى رەفتارى لاسارى دەست پێدەکات و دەبیتە کار و پێشەى رۆژانەى.

پەرۆردەى منداڵ (Child rearing) چۆنیەتى و ھەراگێرپى زۆرچار جیگەى ترس و بھەن، بۆ رەفتارى شازو نەخوارا، ئەمەش لە رێگای پەرۆردەى نادروست دەبیت، چ لە پارێزگارى و پاراستنى زۆر یا نازدارکردن و ئازادکردنى منداڵ بەشێو ھەیکەى لەسنوور بەدەر و پشتگۆی خستى و بايەخ پێنەدان و رەتکردنەو ھى بەردەوام نەخویندەو ھى، زۆر جاریش باوک و خیزان دەستبەردارى منداڵ دەبن و وازى لێدەھینن، چى دەکات با بیکات، خۆیان ماندوو ناکەن لە پێناوى کامەرانى و ئاسوودەيى لە ژيان و مامەلەى رۆژانە.

ئەم رێنمایانە ھەندیکى بۆ چاککردنى منداڵ لە لادان و لاسارى:

* رێگا خۆشکردن بۆ منداڵان و ھەرزەگاران، رەخساندنى کەشیکى خیزانى کە پەربیت لە سۆز و خۆشەویستى، ھەست بەبوون و بەرپرسىاریەتى بکەن.*گەشەدان بە بەھەرە تووانا و پەيوەندیە کۆمەلایەتیەکان کە خۆشەویستى و رێزى بۆ کۆمەل و ھاویرى و کەسانیتز دابنن.* تێرکردنى پێداویستى دەروونى و کۆمەلایەتیەکان و ھەك: خۆشەویستى، رێزگرتن، ئارامى و ناسایش، دروستکردنى ئىنتىما و ئازادکردن..... ھتد.* گەشەدان بە بۆچوون و ھەلۆیستە گونجاو و پەسندەکان بەرامبەر باوکەن و مامۆستایان یا رەگەزیتز، رێزندانان بۆ کۆمەل و ریکخراو و کەسانیتز.* گەشەدان بە ویژدان (منى بالا) لە رێگاوى شیوازی دانەپالى خەسلەتى پێشەوايەتیکردن لە چاکە و رەوشتى خیزانى یا لە رێگای پرۆگرامەکانى رادیو و تى فى یا سەنتەرەکانى گەنجان و لاوان یا دەزگاکانى تايبەت بەو بوارە.*دەستگرتن و ھاوکارى بۆ ھەرزە پێویستە، بۆ دەستنیشانکردنى ھاویرپى باش.* یارمەتیدان بۆ زالبوون بەسەر ھەلچوونە غەریزیەکان و بەتالکردنەو ھى لەکاتى تورپى یا خۆشیدا.* دوورکەوتنەو ھە شىوازی توندوتیژى، پشتگۆی خستى و رەتکردنەو ھە مامەلەکردن.*پێویستە خۆ لە شىوازی کەللەپەقى (عینادى)کردن لەگەل منداڵ و ھەرزە دوورخەینەو، بەکارھینانى شىوازی دیالۆگ و گفتوگۆ، ئارامى و لە سەرخۆبى گەشەى دەروونى و ئاسوودەيى پى دەبەخشیت.

سەرچاوە :

١_ الامراض العصبية والذهنية والاضطرابات السلوكية. د: فيصل خير الزراد.

٢_ الاسس النفسية للنمو الانساني ، د: طلعت حسن عبدالرحيم

